

היידיש של ד"ר חיים ז'יטלובסקי*

את כל המעלות, שהתיאוריה מציינת כסימני היכר של פרוזה מעולה אנו מוצאים אצל ז'יטלובסקי: צירוף הגיוני של פרטי ההסברה, בהירות של הצגת הרעיון, דיוק בניסוח המבע, אף נקינה של הלשון. יתר על כן, יסוד בלתי מוגדר המתחייב מן היצירה הלשונית, הכשרון המשתזר עימו אל הטקסט, כלומר האווירה הרוחנית המקיפה, זו המעצבת את הסגנון האישי, המאפשר כבר בשורות הראשונות להכיר, שמוצאן בפרי עטו של מחבר מסוים זה.

לא יעסיק אותנו הפעם סגנונו של ז'יטלובסקי – לשם כך היינו צריכים להתחייב למחקר רחב יותר ומעמיק, העולה על יכולתי לבצע. רצוני רק להצביע כאן על ז'יטלובסקי המחדש, הסופר למופת בפרוזה המודרנית בידיש. בתחום השירה התרוממה היידיש לרמה של לשון ספרות, בכתביהם של מנדלי מוכר-ספרים, שלום-עליכם, י. ל. פרץ ורבים זולתם בין הכותבים היוצרים בימינו.

עניין קשה יותר ומסובך כאשר מנסים לבחון עניינים של מדע או פובליציסטיקה. לשון הספרות היפה – הבלטריסטיקה – אינה אמנם השפה המדוברת, אך מבחינת תוכנה היא קרובה יותר אל ענייני החיים, והיא מסוגלת לשאוב מתוכם מלוא חופניים חומר לשוני. סופר הפרוזה, לעומת זאת, המבקש לעסוק בנושאים מופשטים, שהלשון המדוברת אינה נוגעת בהם מכול וכול, מגיע לידי מכשול של ממש.

בנקודה זו היה על היידיש לעבור ניתוח מיוחד של התכת לשון-הבית ולשון-השוק ולהפכה מכשיר לחשיבה מדעית ולהסברה פובליציסטית. את הניתוח הזה ביצע ז'יטלובסקי בשלמות, שאיש לפניו, ואולי גם איש אחריו, לא היה לאל ידו לבצע.

הבה וניזכר בזמן בו עלה ז'יטלובסקי אל הזירה הספרותית בידיש. היה זה בשלהי המאה ה-19, כאשר גבר והבשיל הצורך לארגן את הפועלים היהודים על המוניהם למאבק כלכלי, מדיני ולאומי, ופרץ הצורך ליצור ספרות ראויה בלשונם. אלא שלא היתה זו משימה קלה לאותם האינטליגנטים, הסוציאליסטים היהודים, שהיו באותם הימים מנהיגיה ודובריה של תנועת הפועלים היהודית. הם לא נשאו בצקלונם ידיעה רבה בלשונם העממית, למען האמת ניתן להעיר, שהם לא היו מוצאים בלשון המדוברת מלים מוכנות די הצורך, אף לא צירופי-מלים, לשם ביטוי המושגים החדשים, שהתנועה הביאה מן הנכר. ואמנם לא היתה ברירה

* מסה זו פורסמה בשבועון ליטערארישע בלעטער (דפים לספרות, וארשה, 1929). תורגמה כאן מכתב-העת יידישע קולטור 5 (תרבות יהודית), ניו-יורק, 1969.

לסופרים הסוציאליסטים אלא לתרגם את הדרוש להם מלשונות זרות, בעיקר מגרמנית. והיתה אמנם מעין מסורת ספרותית. סופרי יידיש מלפנים, שכתבו למען קהל ההמונים, כגון אייזיק מאיר דיק, שיערו, שבעצם שאיבתם הנמרצת מגרמנית הם הופכים את היידיש ל'ספרותית' יותר ו'מעודנת'.

ההמון עצמו, בבואו לכתוב, שמר על אחיזת־מופת באיגרונים (בריוונשטעלערס) בפניותיהם אל ה'הוכשצנדה פריינד' (הידידים המכובדים מאוד) או כד'. ממסלול זה לא סטו גם הסופרים הסוציאליסטים, ואף כי השתמשו בלשון־השוק במידה ניכרת, לא חדלו לכופף ולקמט את המלים ביידיש בלחץ הכפוי של הגרמנית הגבוהה.

בנסיבות אלו עלו מאמריו הראשונים של ז'יטלובסקי ביידיש כעין חידוש אמיתי מרענן. הם החזירו ללשון יידיש את זכותה להתקיים כשפה לעצמה, שאינה חייבת לשאול אצל זולתה עקרונות דקדוק, ויש לה נוסח משלה להביע רעיונות, אפילו זרים לסביבה העממית. יתר על כן, יש לה ריתמוס משלה וחוקים משלה. עבודותיו של ז'יטלובסקי הוכיחו בחוש, שליידיש שמור שמירה מלאה הכשרון לחיות בעולם הרחב של תרבות מתקדמת.

היכן מצא ז'יטלובסקי את יסודותיה של לשון יידיש חדשה? מפני מה כל קודמיו וזולתו כמעט שלא הבחינו בהם?

לשון ספרותית היא תמיד מעשה אמנות, באשר תתגלה ותופיע, ואם רוצים – אפילו מבנה מלאכותי. לשון ספרותית לעולם לא תסתפק בחיקוי של הלשון העממית המדוברת. ואכן קיימת מסורת ספרותית בקרב העמים מן החוג התרבותי של אירופה, שנמשכת מיוון העתיקה, שכל העמים מן העולם המודרני, כל עם בנוסח נפרד משלו, כמובן, ממשיכים אותה, במידה שהם יצירתיים בתחומי הספרות. יתר על כן – הלשון הכתובה במהותה שונה מן הלשון המדוברת. בלשון הכתובה חייבים לבנות את המשפטים באורח שונה ולצרף חיבורי משפטים, שאי אפשר כלל לצרפם בלשון המדוברת; הלשון הכתובה חייבת ליצור מלים, שלא יהיה להם כלל שימוש בשיח שבעל־פה. הלשון הכתובה חייבת להעניק למלים מסוימות הוראה חדשה וכן הלאה. כל זה יוצר ללשון הספרותית מעמד שניתן לראותו – אם רוצים – כשרוי למעלה מן החיים, או על כל פנים לציידם.

אבל הסופרים, היוצרים והמשתמשים בלשון הספרותית, הרי הם גם מדברים. והרי זה ממש טבעי, שלשונם המדוברת קרובה יותר אל הלשון הכתובה בידי ציבור, או מעמד, או מגזר כלשהו אחר מן העם.

או ליתר דיוק: הלשון הכתובה שואבת את אוצרותיה בראש וראשונה מן הלשון המדוברת הרגילה באותה סביבה ממנה צומחים הסופרים.

אם מניחים, למשל, שמארטין לותר יצר את הלשון הכתובה בגרמנית, הרי הלשון שהוא כתב בה היתה מוכרחה, איך שהוא, להיות קרובה ללשון אותה דיברו האנשים שאיכלסו את סביבתו.

כיצד מתרחשים תהליכים אלה בספרות היהודית, מה הן הזיקות בין הלשון שסופרי יידיש משתמשים בה, כאשר הם כותבים אל הלשון אותה הם מדברים? מה היתה הסביבה החברתית – בראשיתה של לשון־הספרות ביידיש – ומאיזה

מעייין מתגבר יכול היה היוצר לשאוב חומר לשוני, שהיה מספיק כדי לעצב ממנו את הלשון הכתובה?

אנחנו מגיעים כאן אל אחד הקרעים בחיי היהודים, שהם תוצאה מן הגלות וטלטולי הנדודים הבלתי פוסקים מתחום תרבות אחד לתחום תרבות אחר. האינטליגנציה היהודית הסוציאליסטית, שהחלה גם לכתוב להמונים מתוך כוונה לקרב אותם ולמשוך אל התרבות המתקדמת החדשה, אינטליגנציה זו היתה חסרה לשון יידיש. החוג התרבותי והלשוני שלה היה נכרי; רוסי, פולני, גרמני. ואם אצל אחדים מהם שרדו זכרונות מן הבית, מן 'החדר' או מן הרחוב, הם היו עטופים במידה רבה של חוסר אהדה, שהיה בה כדי לדחות את האינטליגנט מלשון ביתו. את כל האהדה משך הנְכָר.

והנה, על אינטליגנציה זאת, שלא דיברה כלל יידיש, הוטלה השליחות ההיסטורית ליצור ולעצב את לשון הספרות ביידיש. כלום פליאה היא, אם מתוך צירופי חיים אלה עלתה לשון מלאכותית, קרועה ופרומה, מגומגמת וזרה? אלא שזה כבר היום עניין אבוד. השפעת העובדה הנ"ל לא התפוגגה עד עצם היום הזה.

הלשון הספרותית ביידיש סובלת עד היום ממגמת ההתנכרות, שאבותיה הראשונים השחילו בה, למרות מפעלו של ז'יטלובסקי ומאמציהם של צעירים ממנו, שיצאו בעקבותיו.

אם בסביבה החברתית של האינטליגנציה היהודית המתקדמת אי אפשר היה למצוא ולגלות חומר לשוני לצורך צירוף קונסטרוקטיבי של לשון כתובה ביידיש, הרי חומר מעין זה נמצא די והותר בתוככי חוג סוציאלי אחר בעם היהודי – בסביבת הלמדנים, היהודים הנאמנים למסורת, מן האינטליגנציה של בית המדרש. סביבה זו, למען האמת, היתה מוגבלת בד' אמות של הנוסח שלהם ונעולה, למעשה, בפני כל תרבות עולמית. ברם, היה במכמניה אוצר של מושגים מופשטים, שהגיעו אליהם כמורשה של תרבות מיוחדת. בסביבה הזאת מלכה לשון יידיש כלשון מדוברת בלתי מוגבלת ובלתי מגודרת. בסביבה חברתית זו היא נולדה, כאן עברה עליה ההתפתחות, כאן היא הפכה למכשיר היודע להפעיל את הרעיונות העדינים ביותר. בקיצור – כאן היא זכתה לחיות את חייה במלואם. אילו האינטליגנציה של בית המדרש היתה יוצרת את הלשון הספרותית ביידיש, לא היה נבקע הקרע בין הלשון המדוברת והלשון הכתובה, והיה קורה ליידיש מה שאבן קרה ללשונות אחרות.

אולם האינטליגנציה של בית המדרש לא כתבה ביידיש. היא הסתפקה לשם כך בעברית הרבנית. גם אילו היא היתה כותבת ביידיש – כפי שהיא מנסה בזמן האחרון – הרי הספרות שהיא יצרה לא היתה יכולה להיות לפי תוכנה, ספרות יידיש מודרנית, שתפקידה היה להוציא את העם מתוך מעגל התרבות של בית המדרש.

את לשון הספרות המודרנית ביידיש יכלו ליצור אך ורק נושאי האידיאות החילוניות החדשות, נציגיה של התרבות הכלל אנושית בת הזמן. אבל, כדי שמתוך הלשון הזאת לא תעלה ממרחק מילים קולה של זרות ונְכָר, הם היו חייבים

לקלוט את כל החומר הלשוני, שהצטבר במרוצת הדורות בקרב האינטליגנציה של בית-המדרש. התהליך של מזיגת יין משומר חדש אל חממת ישן אינו מן הקלים, אך לא היתה שום אפשרות לעקוף אותו.

באופן יפה ביותר ובמידה מרבית של שלמות הצליח לבצע משימה זו חיים ז'יטלובסקי. קודם כול הוא ביקש במגע ומישוש לרדת אל עומק רזיה של יצירת הלשון. סייע לו בזה כשרונו, כשרון הסופר. הוא חיפש וגילה באוצר הישן את הביטויים הלשוניים המתאימים, והצליח להלביש אותם בתכנים חדשים, שהיה בדעתו להכניס אל עולם האידיאות של קוראיו. יתר על כן, את היסוד הקפדני והמחמיר של לשון בית-המדרש, הוא הצליח לרכך ולעדן בלשון הציורית והרגשית שמקורה נבע מתוך הסביבה הביתית. הוא מרשה לעצמו, למשל, לכתוב: "הָאָט מען אסור דאָס רעכט צו זאָגן..." (אסורה הזכות לומר כך...), או: "הבורגנות מן המעמד השולט וועט ווי אַן אויג אין קאָפּ אָפּהיטן סײַ איר קלאַסן מאַכט, סײַ איר נאַציאָנאַלע אויבערדערשאַפֿט" (הבורגנות מן המעמד השולט תשמור כאישוני עיניה גם את השליטה המעמדית וגם את הריבונות הלאומית) – ואורח ביטוי דומה לנ"ל.

באמצעות מבחר מלים מעין זה נוצרת הרגשה של שייכות וקירבה, שאופפת אותך מכל עבר בבואך לקרוא את כתבי ז'יטלובסקי.

ואמנם לא כל סופר הכותב בידיש מסוגל להרשות לעצמו נוסח כזה, לא לכל אחד מידה מספקת של חוש ורגש, המכתיבים לאמן מתי מותר לו ומתי אסור לו לרדת אל עמקי האוצר הלשוני. אך השיטה כיצד ליצור בידיש לשון ספרותית נתונה לכל מי שרוצה ללמוד מעל דפי כתביו של ז'יטלובסקי, כל דכפין ייתי ויאכל. אפשר שדי בשעת הכתיבה של רעיון או צירוף להציג לעצמו את השאלה: כיצד היה רעיון זה מעלה על הכתב, יהודי מתוככי תרבות בית-המדרש, החושב תמיד בידיש ולא בא במגע קרוב עם לשונות נכר, ובעיקר לא עם גרמנית גבוהה. מי שמסוגל כך לעצב את משפטיו בוודאי כותב יידיש נכונה. אילו סופרי יידיש היו מעלים על דעתם את הכלל הגדול הנ"ל של הסטיליטיקה בידיש, הם לא היו משתמשים לעולם במלים 'טראַץ' (ביחס, בקשר), 'אַנטשפרעכן' (מתאים, הולם), 'ערליידיקן' (לסדר עניין), ועוד עשרות, אף מאות ביטויים ומלים מסוג זה, שכאמור הן מוקפות במלים אחרות בידיש, הן מעוררות את הרושם של גנדרן בערדליים ביום תמוז חמים.

אילו הסופרים בידיש היו נוקטים את שיטתו של ז'יטלובסקי, הם היו מרגישים ש'קאָמפּראַמיסלער' ו'עקסטערמיסט', למשל, הן מלים מיותרות, זרות, ומזיקות, כאשר ניתן להשתמש במלים 'פשרן' ו'קיצוני'.

השפעת ז'יטלובסקי על כותבי יידיש ניכרת בלשון הספרות, אך מן הראוי להודות שלא במידה הדרושה.

מגמת האיגרונים הישנים עדין פועלת במלוא תוקפה, והכוונה "לעדן" את לשון יידיש באמצעות מלים גרמניות לא פגה. מגמה זו עדיין שלטת בסביבה הספרותית של יידיש, בעיקר בעיתונות. לפעמים נתפס למגמה זו חיים ז'יטלובסקי בכבודו ובעצמו, שהוא אביה של המגמה ההפוכה הלאומית. ולא נחוץ להאריך בעצם

הסכנה הכלולה במגמה השלילית לעצם קיומה של יידיש. באשר אילו התגבר תהליך הגרמניזציה, כל ההרכב של לשון יידיש היה מתפורר למגמות משנה: פולנית-גרמנית, רוסית-גרמנית, אנגלית-גרמנית וספרדית-גרמנית.

בעין חדה של יריב הבחין באותה חולשה של היידיש הספרותית, ד"ר נחמן סירקין, והוא הצביע עליה עוד בשנת 1923, במאמר המכוון נגד יידיש, שפורסם בכתב־העת דאָס נײַע לעבן – בעריכת חיים ז'יטלובסקי ושמואל ניגער. ד"ר סירקין מביא שם את הטקסט של הפרוספקט שפורסם באותו כתב־עת, והוא כתוב דווקא בלשון המגורמנת, ולא בנוסח הרגיל של ז'יטלובסקי, אפשר שהוא נכתב על-ידי זולתו. ד"ר סירקין עימת את הטקסט המגורמן עם טקסט בגרמנית ממש. ההבדל בין שני הטקסטים לא היה גדול וסירקין אינו צודק בטענתו, שיידיש כזאת אמנם קרובה ממש לגרמנית גבוהה.

באחת החוברות הבאות של כתב־העת פרסם ז'יטלובסקי תשובה חריפה למאמרו של נחמן סירקין, ואכן התעכב על טענתו שם. הוא מודה בקיומה של מגמה כזאת ביידיש של ימינו (גרמניזציה), אך הוא משער, שניתן להתגבר עליה. בו במקום הוא מראה כיצד ניתן לעשות זאת, בנוסח של ז'יטלובסקי, לאמור: "שמא עשויה להדאיג מגמת ההתקרבות לגרמנית, שניתן להבחין עתה ביידיש התרבותית? נו – זה כבר שייך לתחום הדאגות והצרות הזעומות, נגד ה'קו' הזה ניתן להיאבק בקלות ובהצלחה. הבה ונשתמש בכתיבה שלנו מה שיותר במלים עבריות.

את המלים הגרמניות, שלא נפגמה דמותן הגרמנית, – נשבור להן את העצמות ונעוות את צורתן, כך שגרמני לא יכיר אותן ולא יפטפט לומר שהן שלו. אם מדובר בשפה 'זרה', אין מה לערוך לה חגיגות..."

ז'יטלובסקי עצמו מסוגל לבצע בקלות ניתוח כזה, אלא מאי – זולתו? כלום הם אכן יצייתו לו? דבר אחד ברור: עתידה של יידיש כלשון ספרותית מונח דווקא במסלול שז'יטלובסקי סימן והצביע עליו.

